

การประเมินคุณภาพการอยู่อาศัยในการดำเนินโครงการบ้านมั่นคงในเขตเทศบาลนครอุดรธานี Housing Quality Evaluation of Bann Mankong Project in Udon Thani Municipality

พงษ์เทพ จันทิพย์ และ นพดล ตั้งสกุล

หลักสูตรการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โทรศัพท์ 083 2300040 E-mail: art_architect@hotmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะทั่วไปของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง ในเขตเทศบาลนครอุดรธานี จากมิติทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม เพื่อประเมินคุณภาพการอยู่อาศัย โดยการวิเคราะห์ปัจจัยทางกายภาพและสภาพความเป็นอยู่ภายหลังจากการพัฒนาเสร็จสิ้นจากผู้อยู่อาศัยในโครงการโดยตรง การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพที่ส่งผลกระทบต่อประชากรภายในชุมชน ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงแนวโน้มพฤติกรรมของชุมชนที่สามารถประมวลผลเพื่อเสนอแนะแนวทางการวางแผนจัดการ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและมีความเป็นไปได้ตามสภาพความเป็นจริง โดยทำการศึกษาปัจจัยที่สำคัญ คือ ปัจจัยทางกายภาพ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ลักษณะที่อยู่อาศัย และสิ่งแวดล้อม รวมถึงการประเมินความพึงพอใจเกี่ยวกับลักษณะกายภาพของชุมชนที่สัมพันธ์กับกิจกรรมทางสังคม เพื่อหาข้อเสนอสำหรับเป็นแนวทางในการปรับปรุงที่อยู่อาศัยให้เหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการของผู้อยู่อาศัยในเมือง

ขั้นตอนการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) ศึกษาข้อมูลพื้นฐานในโครงการบ้านมั่นคงในรายละเอียดต่างๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนผู้มีรายได้น้อย 2) การศึกษาข้อมูลสภาพทั่วไปของชุมชนในโครงการบ้านมั่นคง 6 แห่ง และใช้เครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ แบบสำรวจ และการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำข้อมูลมาสรุปวิเคราะห์ผลของการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า การประเมินคุณภาพการอยู่อาศัยของครัวเรือนเป้าหมายทั้ง 6 ชุมชนภายใต้โครงการบ้านมั่นคง จำนวน 423 ครัวเรือน ในมิติด้านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมตามมาตรฐานคุณภาพชีวิตนั้น ประชากรส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการพัฒนา ทั้งนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวทางการดำเนินโครงการของบ้านมั่นคง ซึ่งเน้นการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยจากการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยพบว่ากิจกรรมทั้งในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชนได้มุ่งเน้นที่ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นสำคัญ มีชาวบ้านร่วมคิดร่วมทำร่วมรับประโยชน์ มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนกับผู้นำหรือคณะกรรมการทำให้ทราบถึงบทบาทของตนเองในการอยู่ร่วมกัน ส่วนด้านความเพียงพอและสถานภาพการใช้งานของระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานของชุมชนนั้น พบว่าสามารถพัฒนาเพื่อให้คุณภาพการอยู่อาศัยดีขึ้น โดยเฉพาะเรื่องขยะ ทางเท้า ทางจักรยาน และการเตรียมพื้นที่สำหรับการพักผ่อนภายในชุมชน

สำหรับในมิติด้านสถานภาพและความสัมพันธ์ของชุมชนกับสังคม มีแนวโน้มในทางที่ดีขึ้น เนื่องจากการสร้างความมั่นคงในการครอบครองที่ดิน ทำให้เกิดความหวังในการพัฒนาที่อยู่อาศัยที่เป็นของตนเอง และพบว่าการมีหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุนระหว่างกระบวนการพัฒนาที่อยู่อาศัย มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนค่อนข้างมาก เนื่องจากเกิดความมั่นใจในสิทธิการอยู่อาศัย

ผลจากการศึกษาทำให้สามารถเสนอแนะแนวทางที่เหมาะสม ในการกำหนดกรอบมาตรฐานคุณภาพการอยู่อาศัยในชุมชน

ผู้มีรายได้น้อยในเมือง ซึ่งถือได้ว่าพื้นที่สาธารณะในชุมชนมีความสำคัญมาก เพราะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยส่งเสริมคุณภาพการอยู่อาศัย เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางสังคม จึงควรมีมาตรการบางประการเพื่อให้ชุมชนมีพื้นที่เหล่านี้ สำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่อยู่อาศัยในภาพรวมของเมือง

คำสำคัญ: ชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง, คุณภาพการอยู่อาศัย, โครงการบ้านมั่นคง

Abstract

Research objectives are to study typical of low-income community in Udonthani municipality, including physical, economy and social conditions, and to evaluate quality life in low income housing from physical and resident's behavior. The changes of physical aspects have effected to people in their community. The results can indicate behavioral pattern and can suggest the guideline for community planning and management. The process to study there is the physical factor; physic type, the relationship of people in community, habitation type and environment, that it is the independent variable for studying by having the target group is Bann Mankong communities in Udonthani city municipality area. Using the pattern of evaluation the satisfaction in physical of habitation, community and social in order that to present the adjustment guideline. The education process has 2 parts. 1. Learn basic in detail with low income of Baan Monkong projects. 2. Learn basic information of 6 communities and use tool for research; interview, questionnaire, survey and analysis community for restudy summarize the result.

The results from the housing evaluation of households from 6 selected communities in Bann Mankong project, 423 households, found that most people have participated in community activities since the beginning to the end of development process because of the requirements in the process of Bann Mankong project that emphasizes solving housing problem by community participation. It shows that activities both at the household and the community level are emphasized in community empowerment by sharing ideas, works and benefits together. The information exchange between inhabitant and the leader of the community has reflected the role for

their dwelling together. In condition and adequacy in basic public utility found that it could be develop to be the better quality in dwelling especially in garbage, footpath, bicycle way and arranging for public space in the community. It has found that social relationship between community members has been improved. Although the landlord security has made the opportunity to develop their own housing and found that there is the government supporting in process of housing development, effect to community empowerment to be confidence in right for housing.

The results suggest suitable guidelines for the development of life quality for low-income housing in the city. It could be concluded that community public space is a significant factor because it becomes the main structure that supports social activities. Therefore it could be criteria for enhancing community quality of life.

Keywords: low-income community in the city, quality of dwelling, Bann Mankong project

ชุมชนขนาดใหญ่ มีสภาพเสื่อมโทรม และมีปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น ปัญหาสุขภาพ สภาพแวดล้อม ฯลฯ (ภาพที่ 1)

ในเขตเทศบาลนครอุดรธานีมีชุมชนผู้มีรายได้น้อย 50 แห่ง อยู่ในเขตการปกครองส่วนกลาง โดยขึ้นตรงกับเทศบาลนครอุดรธานี ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) ชุมชนบุกรุกพื้นที่ดินการรถไฟแห่งประเทศไทย ที่ดินราชพัสดุ ที่ดินธรณีสงฆ์ ที่ดินของแขวงการทาง และที่ดินสาธารณะประโยชน์ 2) ชุมชนบุกรุกพื้นที่เอกชน - บ้านเช่า และ 3) ชุมชนเช่าที่ดินเอกชน - บ้านเช่า ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ของเมืองอุดรธานีที่ต้องรีบดำเนินการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ทั้งนี้ มีชุมชนที่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐและท้องถิ่นในการจัดสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น ตามแนวทางโครงการบ้านมั่นคง ส่งผลให้ผู้อยู่อาศัยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถยอมรับในทางปฏิบัติได้ อันจะลดปัญหาทางสังคมที่ถูกมองว่าเป็นผู้สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่เมือง [1]

การศึกษารั้วนี้ ได้ทำการศึกษาชุมชนผู้มีรายได้น้อยในโครงการบ้านมั่นคงในเขตเทศบาลนครอุดรธานี ทั้ง 6 โครงการ ในด้านการประเมินคุณภาพความเป็นอยู่ภายหลังจากได้รับการพัฒนาตามแนวทางโครงการบ้านมั่นคง ซึ่งได้แก้ปัญหาความไม่มั่นคงในการอยู่อาศัย โดยเน้นการแก้ปัญหาชุมชนผู้มีรายได้น้อยแบบภาพรวมทั้งเมือง

ภาพที่ 1 พื้นที่บริเวณชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครอุดรธานี

1. บทนำ

ปัจจุบันจังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่จำกัด มีกิจกรรมในเรื่องของการค้าเป็นหลัก แนวโน้มการขยายตัวของชุมชนเมืองเป็นไปตามการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ แต่หากพิจารณาพื้นที่ของเมืองและแหล่งการค้า พบว่าไม่ได้กระจายไปทั่วเขตเมือง เนื่องจากมีพื้นที่ที่ทหารตัดขาดพื้นที่ศูนย์กลางเมือง ทำให้การขยายตัวของพื้นที่เมืองไม่ต่อเนื่อง ประกอบกับมีน้ำท่วมขัง พื้นที่เหล่านี้จึงไม่ได้รับความสนใจด้านการลงทุน จึงไม่มีการใช้ประโยชน์ในที่ดินบริเวณนี้และถูกปล่อยรกร้าง จนกระทั่งมีการบุกรุกโดยคนจนที่อพยพมาจากต่างถิ่นเพื่อมาหางานทำในเมือง ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่ยังไม่ได้รับการพัฒนา เจ้าของที่ดินไม่เล็งหรือ จึงทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็น

และสร้างโอกาสการพัฒนาของชุมชนแออัด ชุมชนบุกรุก ให้มีการพัฒนาคุณภาพการอยู่อาศัยและการดำเนินชีวิต โดยทำการประเมินจากผู้อยู่อาศัยและบริบทอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน และทราบถึงการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพต่อชุมชนภายในโครงการบ้านมั่นคงและชุมชนใกล้เคียง ภายหลังจากการพัฒนาเสร็จสิ้นแล้วชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครอุดรธานีได้มีการทำกิจกรรมการออมทรัพย์ร่วมกันโดยการสนับสนุนของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ซึ่งกิจกรรมออมทรัพย์นี้ได้ขยายไปสู่การพัฒนาสภาพแวดล้อมและกิจกรรมอื่นๆ ในชุมชน จนกลายเป็นเครือข่ายออมทรัพย์ชุมชนเมืองอุดรธานีขึ้นในปี 2541 ในเขตเทศบาลนครอุดรธานีมีชุมชนผู้มีรายได้น้อย 50 แห่งที่อยู่ในเขตการปกครองส่วนกลางโดยขึ้นตรงกับเทศบาลนครอุดรธานี ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) ชุมชนบุกรุกพื้นที่ที่ดินการรถไฟฯ ที่ดินราชพัสดุ ที่ดินธรณีสงฆ์ ที่ดินของแขวงทางหลวง และที่ดินสาธารณะประโยชน์

2) ชุมชนบุกรุกพื้นที่เอกชน - บ้านเช่า

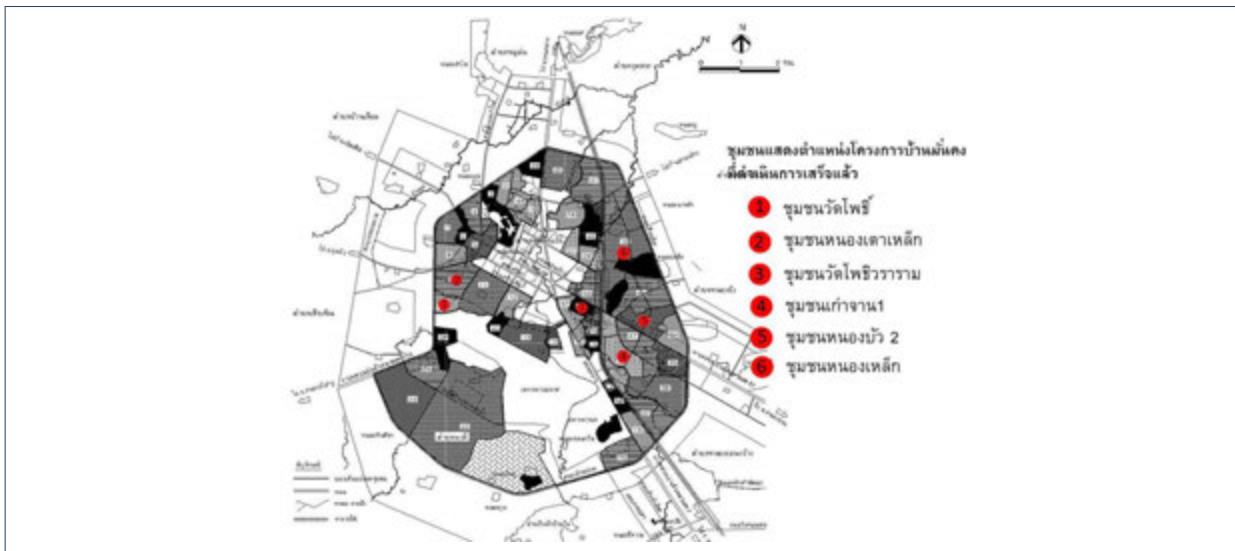
3) ชุมชนเช่าที่ดินเอกชน - บ้านเช่า

ปัญหาชุมชนแออัดเป็นปัญหาใหญ่ของเมืองอุดรธานีที่ต้องรีบดำเนินการแก้ไขอย่างเร่งด่วน มีชุมชนที่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐและท้องถิ่น ในการจัดให้มีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้นในพื้นที่เดิมส่งผลให้ผู้อยู่อาศัยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โครงการบ้านมั่นคงได้พัฒนาปรับปรุงชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตเทศบาลนครอุดรธานีไปแล้วทั้งสิ้น 6 โครงการ ได้แก่ ชุมชนวัดโพธิ์วาราม ชุมชนโพธิ์ทอง ชุมชนหนองเตาเหล็ก ชุมชนหนองเหล็ก ชุมชนเก่าจวน 1 และ ชุมชนหนองบัว (ตามภาพที่2)

ชีวิตการอยู่อาศัยในโครงการ เพื่อพัฒนาคุณภาพการอยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมือง

3. แนวคิด ทฤษฎี กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการทบทวนแนวคิดในการประเมินคุณภาพการอยู่อาศัย วิเคราะห์ปัจจัยทางกายภาพและการสำรวจความต้องการด้านกายภาพของชุมชน โดยใช้แนวคิดของ Francis Stuart Chapin Jr [2] ในการพิจารณาระบบกิจกรรมในชุมชน โดยแยกเป็นกิจกรรมที่เป็นส่วนตัว และกิจกรรมที่เป็นส่วนรวมของชุมชน และจากมาตรฐานที่อยู่อาศัยและคุณภาพชีวิตสำหรับผู้มีรายได้น้อยในเมือง โดยบรรณโคธิษฐ์ เมฆวิชัย และคณะ [3] ที่ใช้ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่ดี 2 ลักษณะ ได้แก่ มาตรฐานที่มีลักษณะเป็นข้อเสนอแนะ และมาตรฐานที่มีลักษณะเป็นข้อบังคับ มีบทลงโทษเมื่อไม่ปฏิบัติตาม นอกจากนี้ ยังมีการวัดความพึงพอใจในการอยู่อาศัยที่เป็นการประเมินจากผู้อยู่อาศัยโดยตรงอีกด้วย

ภาพที่ 2 ตำแหน่งโครงการบ้านมั่นคงที่ดำเนินการเสร็จแล้วในปัจจุบันในเขตเทศบาลนครอุดรธานี

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาลักษณะทั่วไปของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมืองในเขตเทศบาลนครอุดรธานี ทั้งลักษณะมิติทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม

2. เพื่อประเมินคุณภาพการอยู่อาศัย จากการวิเคราะห์ปัจจัยทางกายภาพที่มีผลต่อคุณภาพการอยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อย

3. เพื่อทราบถึงแนวทางอันจะนำไปสู่การทบทวนปรับปรุงกระบวนการและกิจกรรม ให้สอดคล้องกับมาตรฐานเกณฑ์ชี้วัดคุณภาพ

4. วิธีดำเนินงาน

กำหนดขอบเขตขั้นตอนการศึกษา โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นการศึกษาข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนผู้มีรายได้น้อย และข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาของโครงการบ้านมั่นคง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) 2) การศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของโครงการบ้านมั่นคงในเขตเทศบาลนครอุดรธานีทั้ง 6 แห่ง สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ดังนี้

1) แบบสอบถาม (Questionnaire) ในด้านเศรษฐกิจ สังคม ระบบสาธารณสุข โภชนาการ และความพึงพอใจของผู้ที่อยู่อาศัย

ผลจากการศึกษาทำให้ทราบถึงปัญหาและปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนให้มีคุณภาพในการอยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อย

สรุปข้อมูลชุมชนผู้มีรายได้น้อยในโครงการบ้านมั่นคงที่เป็นกรณีศึกษา

ชุมชน	จำนวนครัวเรือน	สภาพปัญหาของชุมชน	แนวทางการแก้ไขปัญหา
ชุมชนวัดโพธิ์วราราม	148	บุกรุกอาศัยอยู่ในที่ดินของวัดโพธิ์วราราม มีสภาพชุมชนทรุดโทรม	รื้อย้ายบางส่วนและพัฒนาระบบสาธารณสุขภาคพื้นฐานให้ดีขึ้น โดยการพัฒนาที่อยู่อาศัย 2 รูปแบบ คือ 1) ปรับปรุงที่อยู่อาศัยเดิม (Slum Upgrading) และ 2) รื้อสร้างใหม่ในที่ดินเดิม (Reblocking)
ชุมชนโพธิ์ทอง	81	การบุกรุกที่ดินของเอกชน มีสภาพทรุดโทรม	ก่อสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ในที่ดินใหม่ (Reconstruction) เป็นการรื้อย้ายจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง ภายในบริเวณเดิม
ชุมชนหนองเตาเหล็ก	98	ชุมชนบุกรุกพื้นที่สาธารณะอยู่บริเวณรอบหนองเตาเหล็ก มีการอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นหรือค่อนข้างหนาแน่น ระบบระบายน้ำไม่ดี เกิดปัญหาตามมา คือ น้ำท่วมขัง การคมนาคม และปัญหาสิ่งแวดล้อม	รื้อย้ายบางส่วนและพัฒนาระบบสาธารณสุขภาคพื้นฐา โดยพัฒนาที่อยู่อาศัย 2 รูปแบบ คือ ปรับปรุงที่อยู่อาศัยเดิม (Slum Upgrading) และรื้อสร้างใหม่ในที่ดินเดิม (Reblocking) และปรับปรุงโครงสร้างสาธารณสุขภาคพื้นฐาที่ดีขึ้น
ชุมชนเก่าจางาน 1	63	เป็นที่เช่าของเอกชน และบุกรุกที่ดินของการรถไฟฯ สภาพบ้าน ปานกลางถึงทรุดโทรม สาธารณูปโภคเข้าไม่ถึงและไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย	จัดหาที่ดินบริเวณไม่ไกลจากที่อยู่อาศัยเดิมมากย้ายไปอยู่ในที่ดินใหม่ (Relocation)
ชุมชนหนองเหล็ก	57	มีความแออัดภายในชุมชน การขยายครอบครัวที่มีการสร้างครอบครัวใหม่ สภาพทางกายภาพของชุมชนโดยรวมในขณะนั้นได้มีการขยายตัวของประชากรอย่างรวดเร็ว ชุมชนหนองเหล็กมีปัญหา ด้าน บ้านเช่า ครอบครัวขยาย มีความแออัดไม่สามารถขยายชุมชนออกไปได้อีก	จัดหาที่ดินบริเวณไม่ไกลจากที่อยู่อาศัยเดิมมากย้ายไปอยู่ในที่ดินใหม่ (Relocation)
ชุมชนหนองบัว 2	33	บุกรุกที่ดินสาธารณะอาคารที่พักอาศัยทรุดโทรม และกลุ่มของครอบครัวขยายทำให้มีความแออัดภายในชุมชน การขยายครอบครัวที่มีการสร้างครอบครัวใหม่	จัดหาที่ดินบริเวณไม่ไกลจากที่อยู่อาศัยเดิมมากย้ายไปอยู่ในที่ดินใหม่ (Relocation)

2) แบบสำรวจ ใช้สำหรับเก็บข้อมูลที่ต้องการความเฉพาะเจาะจง หรือต้องใช้อุปกรณ์ช่วยสำรวจเป็นพิเศษ โดยเน้นเฉพาะข้อมูลลักษณะกายภาพของชุมชน

3) แบบสัมภาษณ์ (Interview) เป็นการสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกกับกลุ่มคนที่เป็นตัวแทนของชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลสภาพกายภาพและข้อมูลทางสังคม ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ได้มาจากการสำรวจ การสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม

5. ผลการศึกษาการประเมินคุณภาพการอยู่อาศัย

การประเมินผลความสำเร็จของชุมชน ทำการประเมินจากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสอบถามผู้อยู่อาศัยทั้ง 6 โครงการ ในประเด็นต่างๆ ได้แก่ การประเมินคุณภาพการอยู่อาศัย กิจกรรมชุมชนเข้มแข็ง และความพึงพอใจของกิจกรรมในชุมชน โดยประเมินจากการวิเคราะห์หาปัจจัยทางกายภาพที่มีผลต่อคุณภาพการอยู่อาศัยและประเมินความพึงพอใจของสมาชิกชุมชนต่อปัจจัยเหล่านี้

ในเขตเทศบาลนครอุดรธานี หลังจากจากการเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคง และทราบถึงแนวทางในการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมกายภาพของผู้อยู่อาศัย ซึ่งผลที่ได้สามารถนำมาสรุปเพื่อเสนอเป็นแนวทางปรับปรุงชุมชนตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาข้างต้น

ผลการศึกษาพบว่า คนในชุมชนที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาใช้ชีวิตในเมือง ยังมีวิถีชีวิตชนบทที่เป็นเอกลักษณ์ มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น งานประเพณี งานสังคม งานเศรษฐกิจ งานการเมือง โดยใช้พื้นที่ส่วนกลางของหมู่บ้านเป็นที่จัดกิจกรรม เช่น ลานวัด พื้นที่ว่างในหมู่บ้าน พื้นที่ว่างรอบหมู่บ้าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของคนในชุมชนบ้านมั่นคงเมืองในเขตเทศบาลนครอุดรธานี โดยยังมีการปฏิบัติเรื่อยมา เช่น กิจกรรมทำความสะอาดชุมชน ลอกท่อระบายน้ำ กวาดขยะ กิจกรรมเกี่ยวกับเด็ก การเรียนรู้ของเด็กในชุมชน กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน เช่น กีฬาสี คีฬา การประชุม และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการแสดงออกทางความคิดเห็น

กิจกรรมของผู้อยู่อาศัยตามแนวคิดของ Chapin [2] สามารถแบ่งได้ 5 ประเภท แต่ละประเภทได้แบ่งสถานที่รองรับกิจกรรมไว้ 2 ที่ คือ ในบ้านและนอกบ้าน ดังนี้

1) กิจกรรมที่เป็นกิจวัตรประจำวันของแต่ละบุคคล เช่น การหลับนอน อาบน้ำ เลี้ยงดูบุตร ดูแลรักษากัน ทำสวน ทำงาน ซัอกของ พบแพทย์ และการทำธุรกรรมต่าง ๆ

2) กิจกรรมที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม เช่น การพูดคุยในครอบครัว การทำกิจกรรมกับลูก สอนการบ้าน การเรียนในสถานศึกษา และกิจกรรมทางศาสนา

3) กิจกรรมที่เกี่ยวกับการบันเทิงและพักผ่อนหย่อนใจ เช่น งานอดิเรก ดูโทรทัศน์ อ่านหนังสือ ดูโทรทัศน์ ชมกีฬา ทำกิจกรรมกลางแจ้ง ออกไปพักผ่อน เป็นต้น

4) กิจกรรมที่เกี่ยวกับการพักผ่อน เช่น นั่งเล่น นอนกลางวัน เดินเล่น ออกกำลังกาย

5) กิจกรรมที่เป็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เช่น สังสรรค์กับเพื่อนบ้าน การจัดงานรื่นเริงในบ้าน การออกไปสังสรรค์นอกบ้าน ฯลฯ

ผลการศึกษาระบบกิจกรรมภายในชุมชนผู้มีรายได้น้อย พบว่ามีความแตกต่างจากระบบกิจกรรมที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมบางส่วน เนื่องจากมีคุณลักษณะส่วนบุคคลและสภาพกายภาพที่อยู่อาศัยหลายประการต่างกัน เช่น มีความสัมพันธ์ในชุมชนสูง มีอาชีพไม่แน่นอน คนในชุมชนมีรายได้น้อย ใช้เวลาในการทำงานแต่ละวันมาก บริเวณที่อยู่อาศัยมีความหนาแน่นสูงเนื่องจากข้อจำกัดในพื้นที่อยู่อาศัย โดยแบ่งกิจกรรมออกเป็น 2 กิจกรรมหลักๆ คือ

กิจกรรมที่ทำร่วมกันประจำปี ได้แก่ ทำบุญกลางบ้านช่วงปีใหม่ (ทำความสะอาดชุมชนร่วมกัน) วันเด็กสัปดาห์ที่ 2 ของเดือนมกราคม และอาบน้ำผู้สูงอายุในวันสงกรานต์

กิจกรรมประจำเดือน ได้แก่ การประชุมประจำเดือน ทำความสะอาดชุมชน พัฒนาชุมชนร่วมกัน บางครั้งกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้มีการกำหนดวันที่ชัดเจนขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆ ที่ทำให้ชุมชนเกิดกิจกรรม โดยพิจารณาจากความเหมาะสมของเวลาและเป้าหมายในการทำกิจกรรมเป็นหลัก

กิจกรรมที่ไม่กำหนดเวลานั่นเอง แบ่งเป็นกิจกรรมทางประเพณี เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานภายนอก เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี กองสวัสดิการชุมชน กองช่างเทศบาลนครอุดรธานี งานพัฒนาชุมชนประจำปีของจังหวัด โดยพัฒนาสังคมจังหวัดอุดรธานี และกิจกรรมของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ในการดำเนินโครงการบ้านมั่นคง การเปรียบเทียบแนวความคิด ซึ่งระบบกิจกรรมข้างต้นสามารถจัดกลุ่มตามแนวคิดด้านระบบกิจกรรมของ Chapin ได้ดังนี้

1) กิจกรรมที่เป็นกิจวัตรประจำวันของแต่ละบุคคล ได้แก่ กิจวัตรส่วนบุคคล งานบ้าน อาชีพ

2) กิจกรรมที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ได้แก่ การอบรมเลี้ยงดูเด็ก

3) กิจกรรมที่เกี่ยวกับการบันเทิงและพักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ การพักผ่อน งานอดิเรก

4) กิจกรรมที่เกี่ยวกับการพักผ่อน ได้แก่ เล่นกีฬา ออกกำลังกาย

5) กิจกรรมที่เป็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ งานตามประเพณี พัฒนาชุมชน กิจกรรมกับเด็ก ชุมชนสัมพันธ์ จัดประชุมชุมชน

5.1 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนเข้มแข็ง

โครงการบ้านมั่นคงในเขตเทศบาลนครอุดรธานีมีกระบวนการทำกิจกรรมการออมทรัพย์ร่วมกัน โดยการสนับสนุนของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ซึ่งกิจกรรมนี้ได้ขยายขอบเขตเป็นการพัฒนาสภาพแวดล้อมและกิจกรรมอื่นๆ ในชุมชน จากการเก็บข้อมูล

ภาคสนามจากตัวแทนทั้ง 50 ชุมชน ในการเสนอแนวคิดและกำหนดเป้าหมายร่วมในการสร้างชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามแนวคิดความสุขของชุมชน โดยพิจารณาได้เป็น 3 มิติ คือ

- ด้านเศรษฐกิจ พิจารณาจากแผนและการดำเนินงานด้านอาชีพและรายได้ของชุมชน

- ด้านสังคม ประกอบด้วยหลายส่วนทั้งในส่วนที่เป็นองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่และกลุ่มคนในชุมชน ได้แก่ เด็ก คนชรา ฯลฯ

- ด้านสิ่งแวดล้อม การกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกโดยที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดเกณฑ์คัดเลือกร่วมกัน ชุมชนที่จะผ่านการคัดเลือกต้องเป็นชุมชนที่สมาชิกเป็นผู้มีรายได้น้อย มีสภาพความเป็นอยู่อย่างแออัด มีความประสงค์ที่จะจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ที่คนในชุมชนร่วมเป็นสมาชิก และมีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มที่มีการดำเนินงานอย่างชัดเจน

ขั้นตอนการสำรวจข้อมูลชุมชนรายครัวเรือนโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณ ซึ่งแบบสอบถามประกอบไปด้วยคำถามเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน รายได้รายจ่าย หนี้สินทั้งในและนอกระบบ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสำรวจเกี่ยวกับสภาพการอยู่อาศัยของชุมชนในปัจจุบัน จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาสรุปรวบรวมและคืนกลับไปให้ชุมชนในแต่ละพื้นที่พิจารณาอีกครั้ง เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ซึ่งกระบวนการสำรวจข้อมูลนี้จะใช้อาสาสมัครเป็นผู้ลงทำการสำรวจและได้มีการนำแบบสอบถามนี้ไปทดลองใช้โดยให้ทุกชุมชนเข้าร่วมเรียนรู้ด้วยกัน

ภาพรวมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งมากที่สุด 3 อันดับแรก คือ กิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์และคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัยในชุมชน เช่น กิจกรรมวันพ่อ วันแม่ วันเด็ก วันสงกรานต์ ฯลฯ กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากสถานที่พักผ่อน สนามเด็กเล่น ลานกีฬาของชุมชน และกฎกติกาการอยู่ร่วมกันของชุมชนตามลำดับ ส่วนการมีส่วนร่วมที่น้อยที่สุด คือ วิธีการดำเนินงานในโครงการบ้านมั่นคงของจังหวัดอุดรธานี ซึ่งเน้นและให้ความสำคัญกับชุมชน ไม่เน้นหรือยึดโยงอยู่กับกรรมการชุมชนเดิม เพราะมีความต้องการจะสร้างคนทำงานใหม่ๆ ขึ้นมา มีการใช้อาสาสมัครมาทำงานกับชุมชนในกระบวนการต่างๆ เช่น การสำรวจข้อมูลชุมชน การเจรจาขอใช้ที่ดิน ฯลฯ สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นตลอดทุกกระบวนการ คือ ชาวบ้านจะมาร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์ ร่วมกันวิเคราะห์ สิ่งได้จากการรณรงค์และการจัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกองค์กรชุมชนและผู้นำชุมชน

1) ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรม

ถึงแม้ว่าผู้แทนชุมชนจะเห็นว่าในภาพรวมการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งประสบความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่แล้วก็ตาม แต่ผู้แทนชุมชนยังเห็นว่าการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวยังประสบปัญหาและอุปสรรคหลายประการ อาทิ งบประมาณไม่เพียงพอ สมาชิกในชุมชนไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรม มีความแตกแยกทางความคิดซึ่งนำไปสู่การแตกความสามัคคี ขาดการประชาสัมพันธ์ การเข้าอยู่อาศัยไม่พร้อมกันหรือยังไม่เต็มโครงการ ทำให้ชาวชุมชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกิจกรรมไม่เท่ากัน มีการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องทำให้การเลือกกรรมการไม่ได้ผู้ที่ตั้งใจและเสียสละทำงานเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง เจ้าหน้าที่หรือผู้ที่เกี่ยวข้องไม่ให้ความสนใจกิจกรรมในโครงการเท่าที่ควร สถานที่ตั้งของโครงการอยู่ไกลจากตัวเมืองและขาดอุปกรณ์ในการกระจายข่าว เป็นต้น

2) การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่างๆ

ผู้แทนชุมชนทั้งหมดเห็นว่าประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในระดับมาก มากกว่าร้อยละ 40 ในขณะที่มีส่วนร่วมในระดับน้อยประมาณร้อยละ 32 สำหรับเหตุผลด้านการมีส่วนร่วมมากเนื่องจากชาวชุมชนมีจิตสำนึกที่ดีจึงมาร่วมกันมาก รองลงมา คือ ชอบการอบรมที่ได้ไปทัศนศึกษาต่างจังหวัด มีความสนใจในบางกิจกรรมเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว มีความพึงพอใจในวัตถุประสงค์หลักของกิจกรรมที่ให้มีการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง ตลอดจนคณะกรรมการชุดต่างๆ หรือทางสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) พยายามประชาสัมพันธ์และเอาใจใส่ชุมชนเป็นอย่างดี ส่วนเหตุผลที่มีส่วนร่วมน้อยเนื่องมาจากได้รับความร่วมมือจากชาวชุมชนน้อย กิจกรรมบางประเภทชุมชนไม่มีความสนใจ การประชาสัมพันธ์อยู่ในวงแคบเนื่องจากไม่มีหอกระจายข่าว และชาวชุมชนบางส่วนมีความรู้น้อยไปร่วมกิจกรรมมาแล้วไม่ได้นำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

3) ความคิดเห็นของประชาชนต่อกิจกรรม

จากการประเมินของผู้แทนชุมชนประมาณร้อยละ 96 เห็นว่าชาวชุมชนเห็นด้วยกับการมีกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากการเคหะแห่งชาติได้มีส่วนร่วมในการชี้แนะเกี่ยวกับการเข้าร่วมกิจกรรม มีความสนุกสนาน ได้รู้จักเพื่อนบ้านเพิ่มขึ้น นำความรู้จากกิจกรรมมาปรับใช้กับชีวิตประจำวัน ได้รับของแจกทุกครั้งที่เข้าร่วมกิจกรรม การจัดกิจกรรมมักจะทำในวันหยุดซึ่งชาวชุมชนสามารถมาร่วมกิจกรรมได้ และวิทยากรที่มาจัดกิจกรรมเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ ตลอดจนการสร้างบรรยากาศสนุกสนานทำให้ไม่รู้สึกเบื่อ

4) การมีส่วนร่วมทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

ผู้แทนชุมชนมากกว่าร้อยละ 80 เห็นว่าในภาพรวมกิจกรรมเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งทั้ง 10 กิจกรรม มีส่วนทำให้ชุมชนในโครงการเข้มแข็งขึ้น เพราะกิจกรรมดังกล่าวได้สร้างความสามัคคีและมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนในชุมชน ผู้นำหรือคณะกรรมการตลอดจนลูกบ้านรับบทบาทของตนเองในการอยู่ร่วมกันในชุมชน (ภาพที่ 3) มีการตื่นตัวในระบอบประชาธิปไตย ชาวชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในการแก้ไขปัญหาในชุมชน ตลอดจนทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำกับชาวชุมชนและระหว่างชาวชุมชนด้วยกันเอง ส่วนผู้แทนชุมชน ร้อยละ 17 ยังเห็นว่ากิจกรรมดังกล่าวไม่มีส่วนทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นเนื่องจากบางส่วนยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนที่ถูกต้อง มีการให้ความร่วมมือกับกิจกรรมในชุมชนน้อย แบ่งออกเป็นฝักเป็นฝ่าย คำนึงถึงผลประโยชน์ตัวเองหรือพวกพ้องเป็นหลัก ไม่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมของคนในชุมชน และความหลากหลายของคนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนทำให้เกิดปัญหาขึ้น

ภาพที่ 3 การมีส่วนร่วมในการพัฒนาของสมาชิกในชุมชน

5) การมีส่วนร่วมทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น

ผู้แทนชุมชนมากกว่าร้อยละ 90 ประเมินว่ากิจกรรมเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งดังกล่าวมีส่วนช่วยให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น เนื่องจากการรู้จักกันทำให้เกิดความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน คนในชุมชนมีการพัฒนาตนเอง มีความตื่นตัวในความเป็นประชาธิปไตย มีการแลกเปลี่ยนทัศนะ เข้าใจและเห็นประโยชน์ของกิจกรรม ทำให้พัฒนาดีขึ้น ความรู้ต่างๆ จากกิจกรรมสามารถนำไปถ่ายทอดต่อได้ มีการจัดระบบที่ดีในการทำกิจกรรม ตลอดจนชาวชุมชนสามารถนำสิ่งต่างๆ ที่ได้จากการฝึกอบรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างไรก็ตาม ผู้แทนชุมชนมากกว่าร้อยละ 8 เห็นว่ากิจกรรมดังกล่าวยังไม่มีส่วนทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น เพราะขาดความต่อเนื่องของกิจกรรม ไม่มีการชี้แจงให้ผู้อยู่อาศัยเข้าใจถึงบทบาทของตนเอง และการตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมและการสื่อสารที่ดีและชัดเจน

6) ความเพียงพอของกิจกรรม

ผู้แทนชุมชนมากกว่าร้อยละ 50 เห็นว่าควรเพิ่มกิจกรรมในด้านต่อไปนี้ เช่น การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ การรณรงค์ปลูกจิตสำนึกให้คนรู้จักรับผิดชอบ การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ สถานที่เรียนพิเศษสำหรับเด็กและเยาวชนในชุมชน เป็นต้น ผู้แทนชุมชนส่วนที่เห็นถือว่ากิจกรรมต่างๆ ที่มีอยู่เพียงพอแล้ว

5.2 ความเพียงพอและสภาพการใช้งานของระบบสาธารณูปโภค และสาธารณูปการในชุมชน

สามารถจำแนกการให้บริการด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ตามความคิดเห็นของผู้อาศัยได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มที่ให้บริการด้านระบบสาธารณูปโภคทั่วถึง และเพียงพอต่อการใช้งาน คือ ไฟส่องสว่าง และประปาสาธารณะ โดยมีความเห็นว่าเพียงพอค่อนข้างมาก คือ เกินร้อยละ 70 แสดงให้เห็นว่าชุมชนได้รับการบริการจาก 2 ระบบนี้ค่อนข้างทั่วถึง

2) กลุ่มที่ให้บริการด้านระบบสาธารณูปโภค และสาธารณูปการไม่ทั่วถึง สิ่งที่คนในชุมชนคิดว่ามีแต่ยังไม่เพียงพอ ได้แก่ ถนน ทางเท้า ทางจักรยาน ท่อระบายน้ำสาธารณะ ศูนย์ชุมชน ศาลาประชุม ในกลุ่มนี้มีความเห็นว่า มีความเพียงพอมากกว่าครึ่ง ประมาณร้อยละ 60 แสดงให้เห็นว่าในกลุ่มนี้ยังไม่สามารถให้บริการชุมชนได้อย่างทั่วถึงโดยเฉพาะอาคารส่วนกลางสำหรับใช้ประชุมในปัจจุบันมีขนาดเล็ก สามารถรองรับจำนวนผู้เข้าร่วมประชุมหรือทำกิจกรรมได้ไม่มากนัก ทำให้ไม่สามารถรองรับการใช้งานได้อย่างเหมาะสม

3) กลุ่มที่ให้บริการด้านระบบสาธารณูปการค่อนข้างขาดแคลน ในกลุ่มสุดท้ายสิ่งที่คนในชุมชนส่วนใหญ่คิดว่าไม่เพียงพออย่างมาก คือ สาธารณูปการซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องใช้พื้นที่มาก ได้แก่ พื้นที่เพื่อการสันทนาการ สนามเด็กเล่น และสนามกีฬา

ความเห็นของผู้อยู่อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่สอดคล้องกับสภาพที่สำรวจพบ คือ ระบบสาธารณูปโภคที่เกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตสามารถให้บริการได้ค่อนข้างดี ปัญหาที่พบ ได้แก่ การขาดแคลนพื้นที่ว่างในชุมชนสำหรับทำกิจกรรมต่างๆ เช่น ออกกำลังกาย ซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมให้คุณภาพการอยู่อาศัยดีขึ้น (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 การปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคในชุมชน

ภาพที่ 5 การพัฒนาที่อยู่อาศัยในชุมชน

ผลจากการศึกษาพบว่า ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ มีความเพียงพอและไม่เป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาเพื่อคุณภาพการอยู่อาศัยดีขึ้น เนื่องจากเป็นความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนที่ต้องได้รับการพัฒนาอยู่แล้ว ขณะที่องค์ประกอบทางกายภาพอื่น ได้แก่ การจัดการขยะ ทางเท้า ทางจักรยานและการพักผ่อน จำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงเพื่อให้คุณภาพการอยู่อาศัยดีขึ้น ต้องมีระบบการกำจัดขยะที่มีประสิทธิภาพ เพิ่มระบบทางเท้า ทางจักรยาน และปรับปรุงองค์ประกอบด้านกายภาพ เพื่อช่วยให้ทำกิจกรรมพักผ่อนได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

5.3 ความพึงพอใจด้านกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ

1) ความพึงพอใจด้านกายภาพ

สภาพเดิมของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมืองก่อนได้รับการพัฒนาที่อยู่อาศัยนั้น มีสภาพเป็นชุมชนแออัดอยู่ในเขตเทศบาลนครอุดรธานี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนบุกรุก ไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัยและถูกมองว่าเป็นแหล่งเสื่อมโทรมของเมือง จากการวิเคราะห์ความพึงพอใจในทัศนคติด้านกายภาพที่ดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรมภายใต้โครงการบ้านมั่นคง เช่น การปรับปรุงชุมชนให้มั่นคงในที่ดินเดิม การปรับผังที่ดินใหม่ การแบ่งปันที่ดิน การก่อสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ในที่ดินเดิม และการรื้อย้ายชุมชนออกไปอยู่ในที่ใหม่หรือซื้อที่ดิน การแก้ไข ปัญหาของชุมชนคนจนที่มีความเดือดร้อนด้านที่อยู่อาศัย เกิดรูปแบบแนวทางการจัดการร่วมกลไกชุมชน เกิดรูปแบบหลากหลายของโครงการบ้านมั่นคงนั้น โดยชาวบ้านจะเปลี่ยนบทบาทจากผู้รับประโยชน์หรือผู้ขอรับความช่วยเหลือมาเป็น “เจ้าของโครงการ” ร่วมกันทั้งชุมชน และใช้กระบวนการเปลี่ยนบ้านให้มั่นคงเป็นกระบวนการพัฒนาและเปลี่ยนสภาพบ้าน วิถีคิด สถานภาพ และความสัมพันธ์ของชุมชนกับสังคมให้ดีขึ้น และสร้างความมั่นคงในการครอบครองที่ดิน ชุมชนบ้านมั่นคงกลายเป็นความหวังของผู้ต้องการที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย จึงมีการบริหารจัดการในชุมชนโดยคนในชุมชนทุกคนมีส่วนร่วม มีหน่วยงานรัฐเป็นพี่เลี้ยงคอยให้ความช่วยเหลือจากการสำรวจข้อมูล พบว่าชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จะมีความเข้มแข็งของชุมชนสูงไม่ว่าจะเป็นารรวมตัวเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ จึงทำให้ชุมชนมีความพึงพอใจในการพัฒนาที่อยู่อาศัยของตนเองเป็นอย่างมาก (ภาพที่ 5)

2) ความพึงพอใจด้านสังคม

ความสัมพันธ์เดิมของคนในชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตเทศบาลนครอุดรธานี มีรูปแบบการรวมกลุ่มกันเพื่อจัดให้มีการแก้ไข ปัญหาของชุมชนร่วมกัน สมาชิกส่วนใหญ่เป็นคนจากพื้นที่อื่นย้ายเข้ามาเพื่อประกอบอาชีพในจังหวัดอุดรธานี อาศัยอยู่ในชุมชนร่วมกันเป็นเวลานาน ทำให้สมาชิกส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กันค่อนข้างดี มีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ มีการให้ความช่วยเหลือกันค่อนข้างมาก ส่วนใหญ่เป็นการช่วยเหลือในลักษณะที่ไม่มีค่าใช้จ่าย เช่น ช่วยดูแลบ้านเลี้ยงเด็ก การดูแลผู้ป่วยในชุมชน ซึ่งชาวชุมชนได้มีความพยายามที่จะรวมตัวกันทำกิจกรรมเพื่อพึ่งพาตนเอง ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง จัดเป็นการสร้างสังคมในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง จากการเห็นอกเห็นใจกัน มีความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ด้วยเหตุนี้โครงการบ้านมั่นคงจึงเป็นการสร้างบ้านที่ได้มากกว่าคำว่า “บ้าน”

กล่าวโดยสรุปได้ว่า หากสามารถจัดเตรียมพื้นที่ในชุมชนให้สามารถทำกิจกรรมร่วมกันในด้านกิจกรรมด้านสังคมร่วมกันได้ จะช่วยให้ความพึงพอใจในสภาพสังคมดีขึ้น เนื่องจากทำให้คนมีโอกาสได้พบปะกัน

3) ความพึงพอใจด้านเศรษฐกิจ

ความพึงพอใจต่อรายได้ครัวเรือนในโครงการบ้านมั่นคง ทำให้ครัวเรือนมีรายจ่ายลดลงและมีรายได้เพิ่มขึ้น เพราะมีการผ่อนส่งบ้านให้แก่สหกรณ์ จึงต้องหารายได้มากขึ้นและลดรายจ่ายลง รายได้ของครัวเรือนส่วนหนึ่งเกิดจากการก่อสร้างบ้านของโครงการที่อาศัยแรงงานและช่างในชุมชน นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตว่าร้านค้าในชุมชนมีธุรกิจเพิ่มขึ้น รวมทั้งการที่เยาวชนมีส่วนช่วยค้าขายในร้านค้าของพ่อแม่

มิติที่เกี่ยวข้องกับด้านเศรษฐกิจ พบว่า ระดับการศึกษาและการออมทรัพย์มีความสัมพันธ์กัน ถ้ามีระดับการศึกษาสูงเท่าใดยังมีโอกาสในการทำงานที่มีรายได้มากขึ้นเท่านั้น ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจของครัวเรือน ส่วนผลจากการออมทรัพย์ (ภาพที่ 6) สะท้อนถึงการมีสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ค่อนข้างดี ทำให้เกิดความพึงพอใจในสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนได้

ภาพที่ 6 ระบบการออมทรัพย์ของสมาชิกในโครงการบ้านมั่นคง

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเขตเทศบาลนครอุดรธานี ในครั้งนี้ ทำให้ทราบถึงสาเหตุของการเกิดชุมชน ลักษณะเฉพาะหรือความแตกต่างของชุมชนผู้มีรายได้น้อย ชุมชนที่มีการปรับปรุงไปแล้ว และยังได้ทราบถึงลักษณะที่สำคัญของชุมชนเหล่านี้ในมิติด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ผลจากการศึกษาได้ชี้แนะทางการปรับปรุงและเพิ่มเติมลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่เป็นสภาพแวดล้อม ในส่วนที่พังกายกาย และระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน นอกจากนี้ ชุมชนผู้มีรายได้น้อยยังมีเอกลักษณ์โดดเด่นด้านความสัมพันธ์ทางสังคม มีการใช้พื้นที่อย่างประหยัดในแปลงที่ดิน กรณีชุมชนที่พัฒนาในรูปแบบของการปรับปรุงชุมชนให้มั่นคงในที่เดิม (Slum Upgrading) เป็นการปรับปรุงชุมชนเดิม ให้มีสภาพดีขึ้นโดยคงรูปแบบเดิมต่อไป มีการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค ทางเดินเท้า และสภาพแวดล้อมในชุมชนเพื่อเป็นการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เช่น ชุมชนหนองเตาเหล็ก ชุมชนวัดโพธิ์วราราม

ขณะที่ในด้านการพัฒนาในภาพรวมนั้น ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนที่มีการใช้ที่ดินในเขตเทศบาลนครอุดรธานี เพื่อเป็นการพัฒนาชุมชนที่มีความแออัด เสื่อมโทรมของเมืองอุดรธานีให้ไปสู่ชุมชนที่สามารถพัฒนาไปพร้อมๆ กับการเจริญเติบโตของเมืองในปัจจุบัน สภาพชุมชนเดิมที่มีการตั้งอยู่ในบริเวณกลางเมืองและบริเวณจุดที่ไม่สามารถขยายความเจริญของเมืองได้ ซึ่งถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยหนาแน่นสูงและพาณิชย์กรรม มีองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ไม่เหมาะสมสำหรับการอยู่อาศัยหลายประการ ได้แก่ ที่ตั้งชุมชนบางส่วนเป็นพื้นที่ต่ำทำให้น้ำท่วมขังตลอดเวลา ความหนาแน่นสูง ขาดพื้นที่สาธารณะในชุมชน ทางสัญจรในชุมชนไม่เพียงพอ มีปัญหาขยะ ฝุ่นละออง ก่อนการปรับปรุง ซึ่งปัจจุบันชุมชนทั้ง 6 โครงการได้มีการพัฒนา เรื่องของระบบสาธารณูปโภคและที่อยู่อาศัย ทำให้มีการพัฒนาพื้นที่บริเวณรอบๆ ด้วยเป็นการพัฒนาพื้นที่ที่เป็นจุดเสื่อมโทรมของเมือง ทำให้ชุมชนรอบข้างของชุมชนบ้านมั่นคงมีการตื่นตัวในการร่วมพัฒนาชุมชนให้มีความน่าอยู่ควบคู่ไปกับการพัฒนาของโครงการบ้านมั่นคง

การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพการอยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในเมืองมีข้อจำกัดหลายประการ ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามมาตรฐานที่อยู่อาศัย ดังนั้น การศึกษาชุมชนลักษณะนี้ จึงควรนำการศึกษาภาคสนามและสำรวจความต้องการของชุมชนมาพิจารณาประกอบ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงและมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติบนข้อจำกัดที่หลากหลายได้

7. กิตติกรรมประกาศ

บทความฉบับนี้ได้รับการสนับสนุนจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ขอขอบคุณสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ที่ได้อนุเคราะห์ในเรื่องของข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อการจัดทำบทความเป็นอย่างยิ่ง และขอบคุณประธานชุมชนทั้ง 6 โครงการ คณะกรรมการเมือง โครงการบ้านมั่นคงเมืองนครอุดรธานี ทีมอาสาชุมชน กองช่างเทศบาลนครอุดรธานี กองสวัสดิการสังคมเทศบาลนครอุดรธานี พัฒนาชุมชนจังหวัดอุดรธานี ที่ช่วยเหลือในการรวบรวมข้อมูล การเก็บข้อมูลภาคสนาม และการอนุเคราะห์ข้อมูล

8. การอ้างอิง

- [1] คณะผู้วิจัย ภาควิชาเคหะการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. งานสำรวจและศึกษาแนวทางการจัดการที่อยู่อาศัยแก่ผู้ประสบปัญหาที่อยู่อาศัย ตามโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อย: ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์.
- [2] Chapin, Francis Stuart, Jr. 1961. *Urban Land use Planning*. United States, University of Illinois press.
- [3] บรรณโคภิชรุ์ เมฆวิชัย และคณะ. 2549. *มาตรฐานที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยในเมือง*. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.